

gek mutatkoztak. Ennek ellenére kevesen vizsgálták azt a kérdést, hogyan érvényesült alsó szinten a központi hatalom akaratát, illetve az egyes helyi tisztviselők milyen jogkörrel rendelkeztek. Éppen ezért érdemel figyelmet a könyvnek a szandzsák közigazgatását tárgyaló fejezete. A szerző részletesen foglalkozott a helyi hatalmi hierarchia élén álló, a történeti köztudatban többnyire csak védtelen falvakban harcosló katonaként, vagy a török elbeszélőknél a mohamedán vallás buzgó terjesztőjeként ismert szandzsákból polgári — igazgatási, jogszolgáltatási — funkcióival, valamint vagyoni helyzetével. Elszórt apró adatok mozaik-kockáiból állította össze a szandzsák alacsonyabb rangú katonái, polgári, jogi és vallási tisztviselőinek feladatkörét s egymáshoz való alá- és fölérendeltségi viszonyukat szemléletes ábrán összegezte. Megállapításai több fontos adalékkal járulhatnak hozzá az Oszmán Birodalom máig hiányzó szandzsák-szintű közigazgatástörténetének megírásához.

A szandzsák gazdasági és társadalmi viszonyait a szerző elsősorban az isztambuli levéltárakban található török forrásokra támaszkodva dolgozta fel, de hasznosította a fellelhető magyarországi dikális összeírások és urbáriumok anyagát is. Rendkívül szerencsésnek mondható az a körülmény, hogy e térségre vonatkozóan az 1546—1590 közötti időszakból összesen 16 darab, egymás adatait jól kiegészítő török forrás — fejadókimutatás, szandzsák-összeírás, birtokosjegyzék — maradt fenn. Számitógép segítségével is igénybe véve a szerző mintaszerűen aknáztá ki a források nyújtotta demográfiai és gazdaságtörténeti elemzés lehetőségeit. Maradandó értéki áttekintést adott a szandzsák lakosságának számáról, a falvak átlagos népességéről, a családok nagyságáról, a népesség kontinuitásáról és nemzetiségi összetételéről. Figyelemre méltó az az észrevétele, hogy a tárgyalt időszakban a pusztasodás mértéke kisebb, mint a hódoltságot megelőző fél évszázadban; a kihalt és újjáéledő falvak száma csaknem azonos, lakos-

ságuk pedig a kis számú török csapatoktól és az időlegesen betelepített, de gyökeret verni még nem tudó délszláv telepesepektől eltekintve, egyöntetűen magyar volt.

Az állami adó és a földesúri szolgáltatások mennyiségi adatainak és típusainak elemzésével tárta fel a mezőgazdasági termelés strukturális összetételét és becsülte meg a terméseredményeket. A mezőgazdaság vezető ágazata, a szőlőművelés a század nyugalmasabb 60-as éveiben olyan kimagasló eredményeket hozott, amelyek 50%-kal haladták meg a hasonló időszakból származó, híres szőlőkultúrájú sárospataki termelők szüreti hozamait. A szőlőművelés mellett jelentős szerepet játszott a gabonatermelés és a kisállattenyésztés. A szandzsák területén haladt a Velence felé vezető egyik kereskedelmi útvonal, amely e régiót is közvetlenül bekapcsolta a távolsági kereskedelembe.

Az időleges gazdasági fellendülés megtorpanását a szerző a század 70-es 80-as éveinek fordulóján tapasztalta. Fő okát abban látta, hogy a terület határjellegéből adódóan a török adó mellett egyre nagyobb terheket rótt a lakosságra a magyar részre való adózás, ami átlagosan 40%-kal emelte meg a fizetendő adó összegét. A lakosság elvándorlással változtatott sorsán, ami azt eredményezte, hogy a szandzsák népessége a természetes szaporulat ellenére stagnált, majd csökkenő tendenciát mutatott.

A forrástanulmányt a török adóösszeírások magyar fordítása és egy gondos munkáról tanúskodó, a települések azonosítását megkönnyítő helynévtár követi. Az adótipusok mennyiségi adatait — szellemes egyéni megoldásként — jól áttekinthető táblázatokba sűrítve látjuk viszont. Aligha kétséges, hogy az itt közölt gazdag forrásanyag elsősorban a helytörténeteszek kincsesbányája lesz. A monográfia legfőbb érdeme mégis az, hogy szerzője módszertanilag új utat választva rajzolta meg egy magyarországi határvidék félévszázados betagozódás folyamatát az Oszmán Birodalomba. (*Akadémiai Kiadó, 1982. 342 l.*)

Ivanics Mária

Régi Magyarországi Nyomtatványok II. 1601—1635

„E kötet szerves folytatása a Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473—1600 című, 1971-ben megjelent kötetnek” — írják a szerkesztők az előszóban. A két kötet most már együtt, szerves folytatása és összefoglalása az irodalom- és művelődéstörténet több kutatómunkájának egymásraépülő munkájának. Mert nagyérdemű elő-

döket, többek között *Szilády Áront, Szabó Károlyt, Zoványi Jenőt* vagy *Jan Čaplovičot* tekinthetjük e munka szerzőtársainak. Az ő nevük, ha nem kerülhetett is a kötetek címlapjára, tudományos eredményeiket higgadt mérlegeléssel és példamutató méltanyúlással a mai szerzők: *Borsa Gedeon, Hervey Ferenc, Holl Béla, Fazekas József, Heltai*

János, Kelecsényi Ákos és Vásárhelyi Judit beleépítették a maguk munkájába. Így jött létre ez a nagy mű, a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár közös vállalkozása.

A most megjelent kötet a XVII. század első harmadának, pontosan harmincöt évének magyarországi könyvtermését dolgozta föl. Mint az előzményben, úgy itt is évről-évre, azon belül pedig a nyomdahelyek betűrendjében ismertetik a megjelent nyomtatványokat. Az egyes tételeknél a részletes címadatokot követi a korábbi bibliográfiai földolgozásra való utalás, majd rövid tartalmi-műfaji ismertetést kapunk. Első helyen az ajánlásnak a mű szerzőjére, a megjelenés körülményeire utaló értesítéseit emelik ki, ezután magának a műnek nagyobb összefüggésbe illesztett, de fegyelmezetten szűkre szabott műfaji vagy művelődéstörténeti ismertetése következik. Itt adják az egyes tételekre vonatkozó lényeges irodalmat. Ennek során mindenkor sikerült szerencsésen ötvözni a gazdaságosságot a kutatókat segítő szándékkal. Úgy rendezik és csoportosítják az egymást keresztező véleményeket, hogy a kutatástörténetről világos képet kapunk. A példánykimutatásban eltértek az előző kötetben alkalmazott módszertől. Az első kötet a XVI. század ritkaságait, a sokszor csak egy-két példányban fennmaradt könyveket tartalmazta. Ahogy közeledünk saját korunkhoz, úgy nő a ránkmaradt példányok száma. Ebben a kötetben már csak akkor sorolnak föl minden darabot, ha a megmaradt példányok száma nem éri el a tizet. Csak a legjelentősebb őrző-gyűjteményeket említik sok példány esetén, további fölvilágosításért a kutatót az Országos Széchényi Könyvtár teljes példánykimutatásához utalják.

„A tízféle mutató az első kötetben már bevált rendszert követi” — olvassuk az előszóban. Ez a tájékoztatásul szánt mondat azt a sokfelől kapott elismerést is tartalmazza, amit a szerkesztők a korábbi kötetnek e külön szolgáltatásával méltán megérdemelték. Ezekből a mutatókból a legkülönbözőbb kérdésekre kaphatunk választ. Sokféle kutatómunkát könnyít meg, és tesz biztonságossá a földrajzi nevek, nyomdahelyek, személynevek, valamint a címek mutatója, a versek kezdősorainak feltüntetése, a külön tárgymutató, és a régebbi bibliográfiai konkordanciája.

A könyvek címlapjáról, vagy ha ez nem volt lehetséges, mert nem maradt fenn címlapos példány, akkor a könyv egy lapjáról kicsinyített hasonmását közölnek. Néhány tételnél üres hely jelzi, hogy a határainkon kívül található egyetlen példány közreadásához nem kapták meg a

szerkesztők az elvárható szakmai segítséget.

Harmincöt év termését, több mint hét-százhatvan nyomtatványt írnak le ebben a kötetben. A nyomdahelyek megoszlását térképen közlik, az nagyjából megegyezik az előző századból közölttel. Érdekeseen változott viszont a nyomdák száma. A XVI. századból több mint harminc városból vannak adataink nyomdaalapításról. A XVII. század elején a nyomdahelyek száma a felére csökkent. Néhány jól szervezett új üzem mellett általában csak a városok nagy hagyománnyal rendelkező nyomtatóműhelyei maradtak életképesek. A jelenség magyarázata nyilvánvalóan az, hogy a nyomtatott könyvhöz szokott olvasóközönség már szépen és gonddal előállított könyvet igényelt. Szakképzett nyomdászt és modern felszerelést pedig csak megfelelő tőkével lehetett biztosítani.

A három évtized magyarországi könyvkultúrájáról most már rendelkezésünkre álló áttekintés lehetőséget ad arra, hogy az ország társadalmának olvasmányigényét, akár évtizedekre bontva, vizsgálat alá vegyük. A nyomdák, mivel nagyrészt üzleti vállalkozások voltak, kiadványaikkal a közönség igényéhez alkalmazkodtak. Ugyanakkor, éppen a kötet részletmunkálatai során derült fény arra, hogy *Bethlen Gábor* hogyan biztosította udvara számára a nyomda működését. Művelődéstörténetünk igen sok részletkérdése tisztázódott e kötet előmunkálatai során, amikor a korábbi filológiai következtetéseket szembesítették a tipográfiai vizsgálódások eredményeivel. Ezeknek a részlettanulmányoknak a Magyar Könyvszemle és az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve adott évről-évre helyet.

Sokféle további vizsgálódásra ad még lehetőséget a két megjelent kötet gazdag anyaga. Nem történt még kísérlet eddig annak fölmérésére, hogy vajon milyen gyorsan történt e korszakban a külföldön legkeresettebb olvasmányanyagnak itthoni átvétele. Mit és mikor, vagy miért fordítottak magyarra, kinek szánták? A nyomdatermek tükröznek-e valamilyen speciális olvasmányigényt, mérhető-e ez más európai ország olvasáskultúrájához? Kimutatható-e valamilyen eltérés vagy különbség az ország más-más területén egy időben működő nyomdák kiadáspolitikájában? Tükrözi-e ez, esetleg a regionális különbséget, vagy a más olvasórétég igényeit? A két megjelent kötetben feltárt ismeretanyag lehetőséget ad a mecnások, azoknak esetleges irányító ízlése és a nyomdák kapcsolatának vizsgálatára.

Mindenekelőtt azonban máris nélkülöz-

hetetlen támasza és segédeszköze ez a nagy mű a korszak bármely tudományágát művelő kutatónak. Tárgyi gazdagsága, az adatok szolid és megbízható közlése bármely más forrásmunka fölé helyezi ezt a kézikönyvet.

A Régi Magyarországi Nyomtatványok immár két kötetét közreadó műhely munkatársai az elődök alapvetésére támaszkodhattak. A további kötetek munkálataihoz, a folyamatosság biztosítására már tervszerűen nevelik az ifjú szakembereket. Ismeretes a filológus utánpótlás gondja az országban, ami ezt a munkát is érinti. Előfeltétele ennek a munkának a klasszikus, legalábbis a latin nyelv ismerete. Majd időben előrehaladva, a hazai nemzetiségek szükségleteit kielégítő nyomdák működésének földolgozásánál, a környező népek nyelvét is jól kell tudnia annak, aki ebbe a munkába bekapcsolódik, mégpedig tör-

téneti kialakulásának változó stádiumaiban. A következő kötet, a szaporodó könyvanyag miatt az 1636–1650-ig terjedő időszakot dolgozza föl, ezután pedig 10–10 éves időközök könyvtermését tartalmazó kötetek következnek. Az eddig tapasztaltak szerint egy-egy kötet munkálatai nyolc évet vesznek igénybe. A sorozatot az 1700. évvel zárják.

Az eddig megjelent két kötet nagy értékű nemzeti kincsünket tette hozzáférhetővé úgy, hogy a legnemesebb kutató-hagyományokat gyümölesztette. A nemzeti hagyomány további kutatásának olyan fundamentumát vetették meg ezzel a szerzők, amelyre további generációk alapozhatják tudományos eredményeiket. (Akadémiai Kiadó, 1983. 856 l.)

Ritoókné Szalay Ágnes

Beérkezett könyvek

Társadalomtudományok

Burger, Alice Sz. — Fülep, Ferenc: Die römischen Inschriften Ungarns (RIU) 4. kötet. Akadémiai Kiadó, 1984. 191 l., 102 ábra, 4 térkép, 81 fénykép. Ára 245 Ft.

A csoport-pszichoterápia elméleti és gyakorlati kérdései. (Pszichológiai műhely). Főszerkesztő *Popper Péter*. Akadémiai Kiadó, 1984. 240 l. Ára 35 Ft.

The Family and its Culture. An Investigation in Seven East and West European Countries. Szerkesztette *Biskup, M., Filias, V. és Vitányi, I.* Akadémiai Kiadó, 1984. 496 l., 11 ábra, 126 táblázat. Ára 380 Ft.

Fülep, Ferenc: Sopianae. Akadémiai Kiadó, 1984. 317 l., 115 ábra, 72 táblázat. Ára 800 Ft.

Alexander Gerschenkron: A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból. (Társadalomtudományi könyvtár) Gondolat, 1984. 551 l. Ára 66 Ft.

Gósy Mária: Hangtani és szótani vizsgálatok hároméves gyermekek nyelvén. (Nyelvtudományi Értekezések 119.) Akadémiai Kiadó, 1984. 88 l. Ára 25 Ft.

Herczegh, Géza: Development of International Humanitarian Law. Akadémiai Kiadó, 1984. 239 l. Ára 182 Ft.

Les avant-gardes littéraires au XXe siècle. I–II. Szerkesztette *Weisgerber, J.* Akadémiai Kiadó, 1984. 1216 l. Ára 1200 Ft.

Makkay, János: Early Stamp Seals in South-East Europe. Akadémiai Kiadó, 1984. 123 l., 4 ábra, 31 táblázat. Ára 240 Ft.

Nagy Péter: Az Árgirus-kérdéshez. (Értekezések, emlékezések.) Akadémiai Kiadó, 1984. 40 l. Ára 17 Ft.

A proletárdiktatúra államának történelmi tapasztalatai. Szerkesztette *Kárpáti Sándor*. Akadémiai Kiadó, 1984. 330 l. Ára 63 Ft.

II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete. (Archivum Rákóczián.) A szerkesztő bizottság elnöke *Köpeczi Béla*, sorozatszerkesztők *Hopp Lajos* és *R. Várkonyi Ágnes*. Akadémiai Kiadó, 1984. 555 l., 15 fénykép. Ára 158 Ft.

Stegena Lajos: Korok és térképek. (Gondolat Zsebkönyvek.) Gondolat, 1984. 127 l., 45 ábra. Ára 20 Ft.

Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen. Szerkesztette *Hajdú, P. és Honti, L.* Akadémiai Kiadó, 1984. 331 l., 3 ábra, 24 táblázat. Ára 350 Ft.

307.696

MAGYAR

Tudomány

A TARTALOMBÓL:

Az erősáramú ipar helyzete és kilátásai
hazánkban

*

A magyarországi bűnözés kis tükre

*

Táncsics és az „olasz segély”

*

Az anyanyelvi oktatás megújításáért

*

Pecceiről és a Római Klubról

*

Területpolitikai párbeszéd

*

Gondolatok a tudományos munka
minőségéről

9

1984

Akadémiai Kiadó, Budapest

MAGYAR Tudomány

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője
XCI. kötet — Új folyam XXIX. kötet 9. szám
1984. szeptember

✱

FŐSZERKESZTŐ
Straub F. Brunó

✱

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta György, Beck Mihály, Berényi Dénes, Eörsi Gyula, Hajdú Péter,
Hermann István, Hollán Zsuzsa, Ránki György, Stefanovits Pál, Vámos Tibor

✱

SZERKESZTŐK

Csató Éva, Rejtő István, Szentgyörgyi Zsuzsa

A SZÁM SZERZŐI:

BAINTNER KÁROLY, a mezőgazdasági tudomány kandidátusa, tud. főmunkatárs (Takarmányozási Kutatóintézet, Herceghalom); BALOGH TIBOR, a filozófiai tudomány kandidátusa, egy. adjunktus (SZOTE); BENYÓ BERTALAN gazdasági mérnök; BÓKAY ANTAL, az irodalomtudomány kandidátusa, egy. docens (Janus Pannonius Tudományegyetem); GRÉTSY LÁSZLÓ, a nyelvtudomány kandidátusa, osztályvezető (MTA Nyelvtudományi Intézete); HERNÁDI MIKLÓS, a szociológiai tudomány kandidátusa, szerkesztő (Gondolat Könyvkiadó); IVANICS MÁRIA egy. tanársegéd (JATE); KIRÁLY TIBOR, az MTA lev. tagja, egy. tanár (ELTE); KRONSTEIN GÁBOR újságíró (MTI); NÁSZ ISTVÁN, az MTA lev. tagja, egy. tanár (SOTE); PACH ZSIGMOND PÁL, az MTA rendes tagja, az MTA alelnöke, igazgató (MTA Történettudományi Intézete); RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES csoportvezető (MTA Könyvtára); SOLYMOSI FRIGYES, az MTA lev. tagja, az MTA Reakciókinetikai Kutatócsoportjának vezetője; SPIRA GYÖRGY, a történelemtudomány doktora, tud. főmunkatárs (MTA Történettudományi Intézete); STIER MIKLÓS tud. munkatárs (MTA Történettudományi Intézete); VAJDA GYÖRGY, az MTA rendes tagja, igazgató (Villamos-energiapari Kutatóintézet); ZSOLNAI JÓZSEF osztályvezető (Oktatáskutató Intézet).

SZERKESZTŐSÉG

1051 Budapest, Münnich Ferenc u. 18. Tel.: 119—287

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál, kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben, a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁ-nál (PKHI 1900 Budapest V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára; az AKADEMIAI KIADÓ-nál (1363 Budapest, Alkotmány u. 21., Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11482) és az AKADEMIAI KÖNYVESBOLT-ban (1368 Budapest, Váci utca 22.). Példányonként megvásárolható a Posta hírlapüzleteiben és minden nagyobb utcai elárúsítóhelyen, az AKADEMIAI KIADÓ-nál és az AKADEMIAI KÖNYVESBOLT-ban. Külföldön terjeszti a KULTÚRA Kúkereskedelmi Vállalat H-1389 (Budapest 62 Postafiók 149).